

Лілія Бандилко,

викладач Рівненського державного
інституту культури

Бібліотечна діяльність товариства «Просвіта» на Волині

(з початку ХХ ст. до 1939 р.)

На Волині, де в першій половині ХХ ст. через подвійний гніт - з боку Російської імперії та польської влади - гостро відчувався дефіцит української книги, особливо актуальною була діяльність товариства «Просвіта», зокрема в галузі бібліотечної справи. Організовані ним бібліотеки та хати-читальні часто були для українських громадян єдиною можливістю скористатися літературою, написаною українською мовою. Запроваджувалися різні форми обслуговування книгою - «мандрівні бібліотеки», кооперативні книгарні, започатковувалася видавнича діяльність. Усе це, доводить автор статті, було визначним досягненням освітньої діяльності товариства.

Як найбільша українська організація в першій пол. ХХ ст. «Просвіта» охопила мережею культурних центрів, зокрема бібліотек та хат-читалень, усю Волинь [1, с.43]. З 1900 до 1918 рр. на Західній Волині кількість філій «Просвіти» зростає з 23 до 75; читалень - з 924 до 2944; бібліотек - до 2664. У 1918-1921 рр., за часів першого панування радянської влади на Волині, кількість читалень зменшується до 50, бібліотек - до 10. За польської влади діяльність багатьох читалень та бібліотек «Просвіти» поновлюється. Так, з 1921 по 1939 р. число читалень збільшилося з 292 до 3208, бібліотек з 144 до 2997 [1, с. 213].

Ще з часів перебування Волині в складі Російської імперії тут гостро бракувало української книги. Навіть у 1918-1919 рр. поява її ставала подією, бо край опинився відрізним від українських культурних центрів.

Активно шукала шляхи придбання української книги луцька «Просвіта». Зокрема влітку 1920 р., коли місто було зайняте Червоною Армією, товариству вдалося доставити з Житомира цінну українську літе-

ратуру. Коли восени того ж року в місті перебував прем'єр Ради Міністрів Польщі Вітос, то звернулись й до нього з проханням виділити кошти на українські бібліотеки, книжки та підручники. Були послані уповноважені до Львова, головним чином - за найкращим тоді букварем «Початок» С. Черкасенка.

Бібліотеки розповсюджували книги не лише серед просвітян, а й усього українського громадянства. Це була чи не єдина можливість дістати літературу рідною мовою.

Найбільшою була бібліотека при рівненській «Просвіті» - в 1939 р. нараховувала 9772 книжки [3]. Меншими були зібрання бібліотек луцької, володимирської, острозької «Просвіти» (приблизно 1200-1600 книг), лубенської та кременецької (близько 2000). Бібліотечну справу налагоджували спеціальні секції. Коли вони розпадалися чи не діяли, то їх функції перебирала рада товариства, а за бібліотекаря були секретар або скарбник.

Чималим, хоча й далеким від дійсних потреб, був фонд сільських філій товариства. Зокрема всі філії ковельської «Просвіти» мали 10 тис. книжок, луцької - близько 7,5 тис., а в острозькій тривалий час налічувалося лише 200 прим.

На одну бібліотеку-читальню припадало десь 25-30 книжок. Проте в кожному повіті були десятки філій, які мали до ста одиниць. У Почаєві (Кременецький повіт) бібліотеки нараховували понад 600 книг, у Міжуринцях - 400, у Бережцях - 300, а в селах Межиричі та Карпилівка Рівненського повіту мали відповідно 350 та 280 книг [4].

Тематика бібліотечних фондів була різноманітною. Переважали твори українських письменників та поетів, громадських діячів, учених, зокрема Т.Шевченка, Лесі Українки, П.Мирного, М.Коцюбинського, П.Чубинського, М.Костомарова, М.Шашкевича, Д.Дорошенка, І.Крип'якевича, С.Руданського.

З середини 20-х років посилюється тенденція формування сільських бібліотек літературою з різних галузей знань. Селян цікавила історична література, суспільно-політична, а також практичного спрямування, зокрема з городництва, садівництва, бджільництва й кооперації. Найбільшим попитом користувалися бібліотечні серії «Учіться, брати мої», «Бібліотека рідної мови», «Знання».

Отже, справа просвіти широких верств українського населення була спрямована на національний роз-

виток, на виховання типу громадянина, котрий не поривав зв'язків з традиціями минулого та водночас прагнув збагатитися знаннями, необхідними для продуктивної праці на землі.

Просвітянські бібліотеки поповнювалися різними способами. Книжки закуповувалися за зниженими цінами, безкоштовно передавалися львівськими видавництвами «Дніпросоюз», «Новий час», «Загальна книгозбірня», «Для школи і дому», «Рідна школа».

Досить міцні зв'язки були налагоджені з матірним товариством у Львові, яке, крім продажу окремих книжок, часто безкоштовно надсило річники й часописи («Золотий колос», «Народна просвіта» та ін.). Надходили книжки, видані у Відні, Варшаві, Празі, Кракові. Українська сільськогосподарська академія (Подебради, Чехословаччина), в березні 1927 р. надіслала 103 томи цінних видань українською мовою. З них, за ухвалою ради товариства, створили окремих науковий відділ [5].

«Просвіта» прагнула видавати літературу рідною мовою власними силами. Так, луцьке товариство в 1920 р. ухвалило друкувати підручники, «Волинський літопис», іншу літературу, проте брак коштів та занепад української початкової школи, що відбилося на національному книжковому ринку, в зародку вбили ці наміри. Лише кременецька «Просвіта» зусиллями своєї видавничої секції в 1921-1923 рр. змогла налагодити випуск брошури «Книжка з «Просвіти»», «Альманаху-Календаря на 1923 р.», листівки «Через самоосвіту - до кращого життя», кількох книжок для дітей тощо. Та найціннішим набуток кременецького товариства, безумовно, став «Малій Кобзар» Т.Шевченка (1922 р., друкарня братів Юзефових). Це видання тривалий час залишалося невідомим фахівцям і не було зафіксоване в шевченкознавчих дослідженнях та словниках.

Наприкінці 1922 р. група членів кременецької «Просвіти» задумала видавати альманах літератури й громадського життя «Віра». Видрукуваний у травні наступного року альманах (обсягом 40 стор.), був цікавим за змістом (складався зі збірки поезій, статей на теми війни, жадливого тогочасного становища української інтелігенції тощо). Але

напередодні його виходу в світ поліція конфіскувала готові примірники та розсипала набір. Зберігся лише один екземпляр у бібліотеці Українського історичного кабінету в Празі [6]. Видавнича діяльність кременецької «Просвіти» майже припинилася.

Щоб якось зарадити книжковій справі на селі, просвітяни запроваджували різні форми бібліотечного обслуговування. Найдієвішими стали «мандрівні бібліотеки», фонди яких переважно склалися з літератури повітових товариств «Просвіти» та спеціально закуплених для цієї справи книжок. Такі бібліотеки (від 10 до 50-60 книг) «кочували» від філії до філії, а іноді доходили й до тих сіл, де зовсім не було просвітянських осередків. У кожному населеному пункті вони перебували по кілька місяців.

Однією з перших (на початку 1926 р.) налагодила роботу «мандрівних бібліотек» луцька «Просвіта». Проте акція охопила лише кілька приміських сіл і не набула широкого розмаху через брак бібліотечних фондів та коштів у самих селян. Набагато краще працювали такі бібліотеки на Кременеччині - з 1926 до 1928 р. їх число тут збільшилося з 50 до 60, а загальна кількість літератури зросла з 4400 до 5320 прим. За три роки «мандрівні бібліотеки» об'їхали близько 150 сіл. Тисячі селян отримали можливість прилучитися до української книги [7].

Не мала аналогу ініціатива кременецького товариства щодо направлення кількох «мандрівних бібліотек» до в'язнів місцевої тюрми [8].

Значним фондом (700-800 книжок) користувалися й «мандрівні бібліотеки» дубенської та рівненської «Просвіти».

Повітові товариства допомагали створювати сільські бібліотеки. Поширені були безкоштовні передачі книжок або продаж зі знижкою. Закуповувалась література для сільських просвітян. Лише в 1927 р. кременецька повітова «Просвіта» в 15 філіях створила бібліотеки шляхом придбання комплектів за 30-57 дол. у матірнього товариства. А ще 35 сільським читальням було передано від «Дніпросоюзу» кілька сот книжок за 25% вартості, щоб покрити витрати за доставку [9]. Бібліотека рівненської «Просвіти» видавала комплекти книжок кільком десят-

кам своїх філій на один-три місяці. До речі, ця бібліотека мала чи не найбільші прибутки - 1400-1700 злотих. А з володимирської просвітянської бібліотеки можна було брати книги за незначну заставу.

При повітових товариствах створювалися книгарні на кооперативних засадах. Кременецька книгарня - найкраща на Волині - на початку 20-х років розрослась у повітовий союз кооперативів з кількома відділами. Її діяльність поширювалась й на інші території. Тільки в 1926 р. було продано 26 комплектів дешевих бібліотек та понад тисячу примірників книжок. Проте в листопаді 1927 р., коли книгарня вже придбала майна на суму понад 14 тис. злотих, її було закрито за зв'язки з Науковим товариством ім. Т.Шевченка у Львові та через заборгованість [10].

На Волині та Галичині був відомий досвід роботи дубенської просвітянсько-кооперативної книгарні. Вона не тільки успішно розпродавала книжки, а й покращувала матеріальне становище самого товариства. Книгарню було засновано в 1923 р., і завдяки вміло налагодженій роботі вже через три місяці її баланс становив 2 млн. польських марок, а чистий прибуток сягав майже півмільйона, що давало можливість утримувати трьох штатних працівників. Незважаючи на загальний застій в українському книгарницькому русі в 1925-1926 рр., дубенська книгарня щорічно продавала до тисячі книжок та щомісяця - 150-170 часописів [11].

Динамічно розвивалася й книгарня «Наша культура» в Рівному, якою тривалий час завідував Я.Крищук. Вона вирізнялася зпоміж інших вибором літератури, чому сприяли тісні зв'язки зі Львовом. Значну увагу книгарницькій справі приділяла й луцька «Просвіта». За рішенням травневих (1920) зборів через рік у місті було відкрито «Українську книгарню «Нива». За час існування - до квітня 1928 р. - вона відіграла помітну роль у постачанні книг та підручників для початкових шкіл, луцької гімназії, бібліотек.

Деякі просвітянські книгарні, зокрема в Ковелі та Острозі, щорічно продавали всього дві-три сотні книжок. Це пояснюється не стільки невмінням працювати, скільки низь-

кою зацікавленістю громадськості українською книгою.

«Просвіти» займалися також поширенням періодичної української преси. У повітових містах цю справу перебрали на себе просвітянські читальні, які часто були окремими установами. У селах читальні й бібліотеки становили одноцільову організаційну одиницю, де кожен бажаючий мав можливість ознайомитися з українськими часописами.

Численні звіти філій дають уявлення про читацькі інтереси, нахили та орієнтацію селян Волині. У другій пол. 20-х років сільські філії передплачували до 30-40 найменувань різних українських періодичних видань, серед яких переважали волинські газети «Українська громада» (30-35%), «Наше життя» (25-30%), «Українська нива» (20%), галицькі - «Наше слово», «Новий час», «Діло» - 10%. Попитом користувалися й журнали «Сільський господар», «Рідна церква», «Господарсько-кооперативний часопис», «Тризуб» та ін. У Ковельському, Горохівському, Володимирському повітах був популярним часопис «Сель-Роб», а на Кременеччині, що тяжіла до Галичини, - галицькі часописи.

І все ж таки рівень зацікавленості українськими книгами та часописами в просвітянських бібліотеках був не досить високим. Якщо на селі це ще пояснюється низькою грамотністю, зайнятістю працею, то стосовно міста це свідчить про сильну колонізацію населення. До того ж за користування просвітницькими бібліотеками, особливо в Луцьку, встановлювалася надто висока плата - 7-10 злотих щомісячно. Лише в найменш ополяченому Кременці просвітянською бібліотекою щороку користувалося 1000-1200 чоловік, а читальню щоденно відвідували 20-25 осіб. З огляду на чисельність міста, - не досить високий показник, проте в інших населених пунктах краю він був ще нижчим.

Та все ж значення бібліотеки-читальні в житті селян важко переоцінити. Вона часто ставала для них чи не єдиним вікном у світ політичних та громадських подій, оскільки більшість не могла витратити щорічно 20-30 злотих на часописи. В читальнях збиралися письменні й неписьменні, проводилися голосні читання, які часто закінчувалися обговоренням наболілих проблем. Тож

не дивно, що «взірцевий» статут Волинського воєводства надавав право «Просвіті» розповсюджувати лише часописи педагогічного та науково-популярного характеру й пильно «оберігав» українське населення від громадсько-політичних газет.

Прикладом читальні, де нуртувало просвітянське життя, може бути діяльність горохівської бібліотеки-читальні, спогади про яку залишила сенаторка О.Кисілівська: «Три кімнати займає читальня, перша - доволі висока, зі столом, а на ньому часописи, шахи. На столах портрети Шевченка, Франка, малюнки Шевченкової могили, прибрані рушниками. Не бачу тільки золотого тризуба на голубому полі, якого здібаю по волинських читальнях. Далі на стінах - кооперативні кличі, заборона курити тютюн в читальнях. При входових дверях на стіні - часописи... Є бібліотека для старших та молоді, власної роботи театральні декорації. Надвечір починають сходиться члени, а все це - майже молодь. Старших між цією рухливою громадою дуже мало. Бібліотека ділиться на три відділи: для дітей, молоді і старших... Горохівчани відвідують читальні по селах і роблять це цілим гуртом... Влітку ходили за 30 км до Берестечка, по дорозі відвідували філії, де разом співали і читали» [12].

Бібліотечна діяльність «Просвіти» не обмежувалася розповсюдженням літератури та обслуговуванням читачів. У 1921 р. виходить перший невеличкий (4 стор.) інформаційний каталог видань товариства [13]. Через три роки перевидається, доповнений останніми новинками. Це була спроба організувати комплектування бібліотек філій та читалень Волині за допомогою інформаційних бібліографічних посібників. А ще «Просвіта» видавала й безкоштовно розсилала «Списки рекомендованої літератури для читалень» [14]. Необхідність у них була викликана постійними цензурними нововведеннями з боку польської влади (наявність забороненої літератури в читальні була приводом для її закриття).

Щодо тематики фонду просвітянських бібліотек, то переважала художня література, потім історична, історія літератури, суспільствознавство тощо.

У бібліотеках проводилися різно-

манітні тематичні, музичні вечори, численні «свята книги» та ювілеї.

Таким чином, у складних умовах посилення денационалізації українського населення «Просвіта» стала головним чинником поширення рідної книги, намагалася налагодити видання власних часописів. На жаль, як показують архівні дослідження, майже все це національне надбання було знищене - спочатку поляками, а згодом - більшовиками.

І все таки відбувся великий поступ у культурно-духовному житті українців краю. З цього приводу в звіті за 1927 р. лубенської повітової «Просвіти» зазначалося: «Наш волинський селянин відчув вже потребу освіти, зрозумів її користь, і це головна позитивна зміна..., яка дасть свої овочі. Маємо свої інтелігентні сили серед самого селянства, яке часто самотужки, стихійно виривається із тяжкої вікової темряви до світла, до науки, до кращого світового культурного життя» [15]. Це значне досягнення освітньої діяльності товариства «Просвіта».

1. Нарис історії «Просвіти» / Р.Іваничук, Т.Комаринець, І.Мельник, А.Середяк. - Львів; Краків; Париж: Просвіта, 1993. - 232 с. - (Популяр. енциклопедія «Просвіти»: ч. 1.). - С. 43.
2. Українська нива. - 1928. - №9, 51, 52, 54.
3. Власовський І. Луцька «Просвіта» (10 років просвітянської праці, 1918-1928 рр.) - Львів, 1928. - 62 с.
4. Рівненський обласний державний архів, ф. 30, оп. 18, спр. 1276, арк. 92.
5. Там само, арк. 149.
6. Власовський І. Луцька «Просвіта». - С. 21.
7. Альманах «Віра» // Літопис Волині. - 1988. - №15. - С. 134-135.
8. Українська громада. - 1927. - 16 жовт.
9. Волинський обласний державний архів (далі - ВОДА), ф.140, оп. 2, спр. 55, арк. 3.
10. Народня «Просвіта» - 1924. - №2. - С.213.
11. ВОДА, ф. 140, оп. 1, спр. 56, арк. 2.
12. Народня «Просвіта». - 1924. - №10. - С. 151-152; 1925. - №2. - С. 208.
13. Центральний державний історичний архів (далі - ЦДІА) України у Львові, ф.348, оп. 1, спр. №6667.- С.12.
14. ЦДІА України у Львові, ф. 348, оп. 1, спр. №6680-а.- С.6.
15. Наше життя. - 1925. - 22 берез.